

Юркевич Олена Миколаївна, доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: olenayurkevych@ukr.net
ORCID ID: 0009-0002-9086-4672

ФІЛОСОФІЯ ЛОГІКИ: ПРОБЛЕМА ДЕМАРКАЦІЇ ЛОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ

Статтю присвячено проблемі психологізму в логіці, що впливає на визначення предмета логіки. Досліджується аргументація з точок зору психологізму та антипсихологізму. Виявляється зв'язок проблематики психологізму в логіці зі зміною логічних парадигм в історії логіки. З позиції філософії логіки на металогічному рівні визначається методологічне значення питань щодо демаркації логіки та психології при формуванні різних типів раціональності та логіки психології.

Ключові слова: логіка, психологія, психологізм, антипсихологізм, логічна парадигма, типи раціональності, логіка психології.

Постановка проблеми. Логіка і психологія мають давню історію розвитку наукового знання та співвідношення. У сучасній науці логіка постає нормативною дисципліною, а психологія – дескриптивною. Обидві науки досліджують свідомість, де виділяється їхній спільний предмет – мислення, до якого в цих науках формувались різні підходи. На початку ХХ ст. при обґрунтуванні співвідношення логіки та психології виникає трактовка логіки як психологічної дисципліни, яка викликала відомий науковий спір щодо психологізму в логіці з формуванням його антитези – антипсихологізму. У сучасній історії науки цей спір визначається як проблема, яка, не будучи остаточно вирішеною, навпаки, загострюється в умовах сучасного когнітивного повороту в логіці, що знову активує питання демаркації логіки та психології. Зокрема, ці питання стосуються рівнів абстрагування теоретичних моделей при інтерпретації процесів мислення та пізнання. Однак розвиток логічної науки демонструє формування різних парадигм, де предмет логіки історично змінюється, перебуваючи в контексті актуалізації онтологічних, гносеологічних, аксіологічних питань, що пов'язуються з людською розумністю та раціональністю. У цьому аспекті переосмислюється співвідношення логіки та психології, загострюються проблеми розуміння природи логіки, специфіки розвитку логічного мислення, формуються нові напрямки дослідження науки логіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виникнення психологізму в німецькій філософії XIX ст. досліджувалося Ф. Бейзером, Ф. Пекгаузом, Ф. Піовезан, М. Порта, Д. Скот, В. Штельцнером, М. Текстором, Дж. Греєм та ін. Найбільш відомими філософами і логіками, які проводили свої оригінальні позиції у спорі щодо психологізму в логіці були Г. Фреге [1], Е. Гусерль [2] та Дж. Міл [3; 4]. Дослідження співвідношення логіки та психології в аспекті принципів пізнання та методології наукових досліджень проводив В. Вундт [5]. В. Штельцнер прояснив питання щодо психологізму та універсализму в логіці. Окремі статті, авторами яких були Д. Фьоллесдаль, Р. Джордж, Д. Годен, Р. Хана, Дж. Хопкінс, Р. Кронер, М. Куш [6] та ін., було присвячено інтерпретаціям позицій психологізму та антипсихологізму, Логічний психологізм досліджував В. Лехан-Стрейзель, психологізм в аспекті філософії і логіки життя – Т. Ліпс [7; 8], та ін.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження аргументації філософів і логіків стосовно проблеми психологізму в логіці, подальшого її розгортання та перспектив розвитку логічного знання в сучасній науці, пов'язаній із цією тематикою.

Виклад основного матеріалу. Логічне та психологічне знання мають давнє багатоаспектне співвідношення в історії науки. У XIX ст. з'являється термін «психологізм», запропонований німецьким філософом Й. Ердманом [6]. У філософії він змінював своє значення від негативно критичного до апологетичного щодо оцінки філософських позицій, в основному щодо філософського натуралізму. Але найактивніше цей термін використовувався щодо відношень між логікою та психологією на межі XIX та XX ст., коли в німецькій філософії виник спір щодо психологізму в логіці (Psychologismus-Streit). Головним питанням в цьому спорі було те, чи є логіка (та гносеологія) частиною психології. У центрі уваги були позиції Готтлоба Фреге, Едмунда Гусерля та Джона Стюарта Міля. У процесі обговорення виникли дві протилежні точки зору – психологізм та антипсихологізм.

Дослідники філософії логіки Міля (зокрема Девід Голден) зазначають, що Мілль неоднозначно описує співвідношення логіки та психології: деякі аргументи надаються на користь залежності логіки від психології, а деякі, навпаки, заперечують цю залежність. Дійсно, Міль подвійно визначає логіку: як науку про міркування та як мистецтво, основане на знаннях цієї науки. Причому наука про міркування у нього відноситься до психології, пояснює психічні процеси. Мета логіки – «керівництво своїми особистими думками» [3, р. 6]. Але зв'язок логіки як мистецтва міркування з психологією містить непослідовності в аргументації.

Серед аргументів Міля виділяється такий, що акцентує на асоціативності – психологічній ознаці, що підпорядковує міркування. Він вважає, що складні міркування з логічними зв'язками підпорядковуються загальним законам асоціації. Тобто коли б не було асоціативних зв'язків, то не було б і логічних. Крім того, усі правила міркування, на яких побудоване й мистецтво міркування як мисленого процесу, повинні керуватися знаннями щодо розуміння психології цього процесу. Це означає, що психологія є необхідною для обґрунтування правил міркування. Психологія як наука, що досліджує психіку, за своїм предметом та методологією є ширшою та поглинає предмет і методологію логіки.

Міль вважав, що специфіка логіки полягає переважно у фокусі істинності, якої прагне досягти міркування. Він писав, що «єдиною важливою якістю думки є її істина. Закони або приписи, передбачені щодо керівництва думкою, безумовно, повинні мати своєю основною метою те, що продукти мислення повинні бути істинними» [4, р. 365]. Це відрізняє «хороше висновлювання», що є істинним та оснований на реальних речах. При цьому мистецтво міркування повинно забезпечити правила щодо проведення цього процесу з чітким розумінням його перебігу. Таким чином, незважаючи на специфіку, логічні знання не можуть бути сформовані без опису психологічних процесів міркування.

Але в аргументації Міля дослідники проблеми психологізму знаходять деякі твердження, що не узгоджуються з його позицією психологічної домінанти щодо логіки. Так, в ілюстрації думки щодо «хорошого висновлювання» Міль розрізняє дію, зміст та об'єкт на прикладі судового рішення. Зміст судового рішення відображає його зв'язок із зовнішнім світом. А істинність судження залежить від його об'єкта, об'єктивного стану речей, обставин справи. Таким чином, істинність логічного висновку залежить від дійсного, а не ментального об'єкта.

Здається, що в цьому аспекті логіка виходить за межі абсолютного впливу психічної реальності та психологічної методології. Але ідея всезагальної дії психологічної асоціативності отримує логічне продовження в його принципі транзитивності існування. Цей принцип постає основоположним щодо усіх міркувань у силлогістичній формі. Позитивна транзитивність основана на тому, що пов'язаність найближчих речей, що існують, одна з одною, обумовлює й логічну пов'язаність інших речей, які співіснують. У свою чергу негативна транзитивність заперечує логічний зв'язок, якщо немає пов'язаності існування. Досвід спостереження повторюваності зв'язків обґрунтовує загальні положення в міркуванні, на яких ґрунтується силлогістика. Таким чином, усі загальні положення, у тому числі аксіоми, закони природи, визначення тощо,

психологічно обумовлені. До емпіричних узагальнень внутрішнього досвіду людини Міль відносить також фундаментальні принципи: ідентичності (логічний закон тотожності), несуперечності (логічний закон непротиріччя) та виключеного третього (логічний закон виключного третього). Якщо це так, то жодна з логічних істин не може бути обґрунтована незалежно від психології. У свою чергу логіка застосовує свої принципи до об'єктів досвіду, феноменів. Звідси випливає феноменологічний характер психологізму Мілля щодо логіки. Психологізм також визначав позицію Теодора Ліпса, який вважав, що логіка є субдисципліною психології [8].

Позиція антипсихологізму була обґрунтована в «Основах арифметики» Г. Фреге [1]. Він наголошував, що об'єкти та закони математики і логіки не були доведені або пояснені за допомогою психологічних спостережень, тим паче, що математика є точною наукою, а психологія – навпаки. З позиції сучасної науки можна це обґрунтувати методологічною відмінністю. Оскільки психологія є наукою про факти психіки, вони досліджуються шляхом аналогії та індуктивного узагальнення. Тому висновки мають імовірнісний характер і не претендують на вірогідність. Крім того, є суттєва відмінність між ідеями та об'єктами цих наук. Числа є об'єктивними й ідеальними, а ідеї – суб'єктивними і своєрідними. Математичні істини не є емпіричними істинами. Крім того, у психологічній позиції щодо логіки двозначно використовується термін «закон» без необхідного розрізнення дескриптивних законів та законів-приписів. У свою чергу це тягне залежність логічної істини від правди як загального консенсусу, хоча істина не залежить від взаємної згоди людей. Таким чином, закони логіки не є психологічними законами. Фреге стверджує, що коли б людина зустрілась з істотою, яка заперечує закони логіки, вона б вважала, що ця істота є безумною. Психологічне заперечення об'єктивності чисел і понять означає стирання меж між суб'єктивно-психологічним та об'єктивно реальним, ідеалізм та соліпсизм, з чого випливає неможливість розрізнити дії та зміст судового рішення.

До критики психологізму приєднався також Е. Гуссерль [2]. Він обґрунтовував логіку по відношенню до наук як практичну нормативну дисципліну, подібно до «Органону» Арістотеля. Вона постає як теорія науки. Психологія як наука також використовує закони логіки як правила пізнання та дії. На відміну від психологічних законів, закони логіки є точними, апріорними та дійсними, а логічна істина є необхідною, вічною і незмінною. Логічна істина не залежить від стану справ, як це розуміється у психології. Парадокс психологічної істини в тому, що вона може бути, а може не бути. Крім того, психологічний підхід до силогістики неможливий, тому що за умови її психологічної природи людина не робила б помилок, не було б омани взагалі. Психоло-

гія також не дає пояснення відносно правильності або неправильності висновків. Таку позицію Гусерль вважає релятивістською, антропологічною і цілком абсурдною. Одна і та ж думка не може бути для однієї людини істинною, а для іншої – хибною. Істини не визначаються за часом і простором. Коли б це було так, то й існування було б таким же самим (для однієї людини об'єкт був би таким, що існує, а для іншої – навпаки). На нашу думку, психологічна інтерпретація істини відповідає повсякденному міркуванню, побутовому розумінню стану речей. І те, що логічні дії відбуваються у сфері психіки, не робить логіку психологічною наукою. Інакше, як стверджує Гусерль, і математичний психологізм був би доведений. Висхідним положенням Гусерля проти психологізму та скептицизму є те, що істина існує незалежно від її засвоєння людиною. М. Шлік, німецько-австрійський філософ напрямку логічного позитивізму, називав це «теорією незалежності істини». Спір відносно психологізму чи антипсихологізму в логіці відтворює відомий в історії філософії спір між реалістами та номіналістами щодо розуміння істини. Психологізм відображає світоглядну модель номіналістів, натомість антипсихологізм близький до реалізму.

Важливою віхою в розвитку ідей антипсихологізму було становлення математичної логіки у працях Дж. Буля, особливо в роботах «Математичний аналіз логіки, як досвіду числення дедуктивного міркування» (1847 р.) [9] та «Дослідження законів мислення, на яких основані математичні теорії логіки та ймовірності» (1854 р.) [10]. Антипсихологізм у цій перспективі виростає в логіцизм. Так, Рассел стверджував, що вся математика цілком зводиться до логіки. Це означало концепцію логіцизму в математиці, або шлях через математичну логіку Буля до чистої математики: «Буль ввів поняття математичного числення як дедуктивної системи, у котрій теореми з необхідністю не пов'язані з поняттям числа і кількості, але слідують із визначених постулатів тільки в силу своєї форми і виконуються для будь-яких сутностей, які їх задовольняють» [Див.: 11, р. 175]. Буль вважав, що логіка є тим, що через поняття числа пов'язане, з одного боку, з інтуїцією простору і часу, а з іншого, – зі структурою людського мислення. Але розробив він тільки систему символічних замісників чисел, подібних до математичної. Буль не протиставляв символічну мову природній, а тільки вважав її більш точною версією розмовної мови. При цьому обидві мовні системи виражають загальні для обох закономірності міркування. У кожному конкретному акті мислення містяться загальні закономірності, які пізнаються як закони логіки. Його екстралогічні джерела – психологічні й теологічні – залишились непроявленими. Але він трактував закони мислення як об'єктивні, що не залежать від волі суб'єкта пізнання. Тому Буль аж ніяк не міг бути під впливом психологізму,

радше, він був схильний до лінгвістичного розуміння основ логіки. Через природну мову ми пізнаємо нормативну природу логічних законів шляхом виявлення чистих форм мислення з подальшим формулюванням їх у символічній мові на металогічному рівні. Це робиться з метою конструювання моделей мислення, де основним засобом моделювання постає математична теорія ймовірностей. У подальшому в колі антипсихологістів, представників символічної логіки, предмет логіки часто відокремлювався від мислення. Я. Лукасевич вважав, що логіка – не є наукою про закони мислення. Досліджувати, як ми дійсно мислимо, повинна психологія, а як ми повинні мислити – мнемоніка як сфера практичного мистецтва. Отже, з його точки зору, логіка має справу з мисленням не більше, ніж математика [12].

У сучасній науці логіки цей спір продовжився відносно значення необхідності логічних законів. Зокрема, в інтуїціоністській логіці та багатозначних логіках, що випливають із логічного інтуїціонізму, не діє положення закону третього *tertium non datur* (третього не дано). Тобто може бути не два, а більше логічних значень. Двозначна логіка здається занадто сильною і не може бути універсальною, що ставить під сумнів необхідність логічних законів. Закон виключеного третього обмежується у своїй дії сталими фіксованими предметами та обставинами, як цього вимагають умови дії аристотелевих законів. Навіть сам Арістотель відносно цього закону писав про його обмеження: закон виключеного третього не використовується щодо майбутнього часу. Відомий приклад Арістотеля: якщо маємо два суперечних судження щодо майбутнього «Завтра відбудеться морський бій» і «Завтра не відбудеться морський бій», жодне з них не може бути ані необхідно істинним, ані необхідно хибним. Обидва є ймовірними. У цілому критика закону виключеного третього пов'язана з тим, що він не може використовуватись щодо майбутнього часу, змін обставин, суб'єктивних понять, а також суджень із порожнім суб'єктом. В інтуїціоністській логіці не діють також і деякі інші закони класичної логіки, що дозволяють доводити існування об'єктів, які не можна реалізувати чи обчислити, зокрема закон подвійного заперечення чи закон редукції до абсурду. У сучасній конструктивній логіці скепсис щодо універсальності та необхідності всіх логічних законів пов'язаний із переносом логічних принципів із міркувань щодо кінцевих множин на область нескінченних множин. Серед аргументів щодо сумніву в необхідності логічних законів знаходяться навіть неймовірні з точки зору дійсності, такі як припущення того, що закони логіки можуть змінитись у зв'язку з появою радикально іншої нової логіки, що суперечить теперішній (Й. Ердман). Це також ставить під сумнів універсальність логіки. Підґрунтям такого припущення є аналогія між мисленням людини та комп'ютером. Комп'ютер не може прорахувати формули, якщо цих даних немає в його словнику. Але це не озна-

чає, що не можна змінити цю систему. Оскільки комп'ютер не здатен рефлексувати, він не може оцінити чи змінити систему. Подібно до цього, людина може теоретично припускати, що логіка може бути змінена на якийсь радикально інший варіант, але не може передбачити і стверджувати те, якою буде така радикально відмінна логіка. Але ці аргументи не є такими, що підтримують психологізм. Теорія штучного інтелекту постала специфічною відповіддю на запитання щодо психологізму в логіці. На нашу думку, моделювання природної логіки у ШІ стало прямим доказом автономності логічної системи щодо психіки людини. Як психіка постає окремою системою щодо фізіології мозку, так і логіка є автономною системою щодо психіки. Їхня пов'язаність безперечна, але недостатньо досліджена.

З іншої сторони, можна вважати, що питання щодо психологізму залишається відкритим у плані граничних підстав логічних правил, їхнього гносеологічного та епістемічного значення необхідності, зокрема у прикладному аспекті. Якщо логічні закони постають як ідеально логічні положення з відчуженою суб'єктивністю, позатемпоральністю та позаконтекстуальністю, то логічні правила є деідеалізованими локальними приписами, що регулюють пізнавальну діяльність. Логічні закони і правила за своїми масштабами знаходяться на різних рівнях мислення, де правило постає регулятором конкретних предметів міркування і повинно узгоджуватися з логічними законами [13]. Але деякі правила можуть порушуватись, що виправдовується суб'єктивними чинниками або контекстуальними залежностями, які створюють умови застосування логічної норми.

В аспекті невизнання кантівської традиції розмежування чистої та прикладної логіки послідовники психологізму, представники синтетичного напрямку (концинізму) визнають саме прикладну логіку як «технічне вчення про мислення». Конциністи (від «concinne» – «правильно поєдную в необхідних пропорціях»), до яких належать німецькі логіки і філософи Х. Зігварт, В. Вундт та Т. Ліппс, поєднували логіку, психологію і теорію пізнання. У цьому підході підкреслюється методологічний характер практичної логіки. Прикладна логіка надає правила досягнення вірогідності висловлювань. І саме прикладна логіка має підґрунтя у психології мислення. З цим пов'язана важливість інтенціонального складника, або змісту думки. Але є певна відмінність між оцінкою необхідності змісту в психології і логіці: з психологічної точки зору, будь-який зміст думки є необхідним, а з логічної – тільки об'єктивний, тобто такий, що відповідає природі об'єктів і не залежить від мінливих суб'єктивних станів. Істина у Зігварта постає як загальнозначущість, але не абстрактна позачасова об'єктивна істина. Зігварт вважав, що ніщо не загальнозначуще не може бути істинним, але ця загальнозначущість є у висловлюванні як виразі судження. Загальне не є суб'єктивним. Таким чином, у цьо-

му конциністському варіанті психологізму він уникає суб'єктивності, але має схильність щодо прагматизації логіки.

Цю позицію підтримує також Вільгельм Вундт, який обґрунтовує необхідність застосування логіки в гносеологічних цілях [5]. Логіка постає в аспекті наукової методології, де нормативний характер логіки розкривається в площині доведення та процедур аргументації. У цьому вбачається прикладний характер логіки, що протиставляється суто формальному. Логіка як методологічний ресурс наукового пізнання не може бути абстрагована від змісту висловлювань, чого вимагають критерії науковості. Нормативність логіки означає її фокусування на необхідній правильності мислення, на відміну від психології, яка досліджує дійсне мислення про факти. Психологічне дослідження логіки доцільно розглядати як пропедевтику в логічне знання, а не як частину логіки чи її фундаментальну характеристику. З психологічної точки зору, Вундт характеризує логічне мислення у трьох ознаках: спонтанності, очевидності та загальнозначущості. Спонтанність логічного мислення є проявом внутрішньої психічної активності, яка усвідомлюється як внутрішня свобода. У цьому аспекті логічне мислення постає вольовим актом, а логічні закони – законами волі. Очевидність логічного мислення означає внутрішню необхідність у достовірності, як імператив. Загальнозначущість є характеристикою мислення як універсальної здібності, що є необмеженою у своєму застосуванні [5, s. 86]. Логічні закони як нормативні положення, на відміну від психологічних законів, також мають підґрунтям очевидність та загальнозначущість. Але дію логічних законів потрібно перевіряти у співвідношенні з дійсним мисленням, його змістом із метою встановлення його правильності. Розрізнення психологічних і логічних законів можливе суто в теоретичній площині, тоді як у практиці мислення вони поєднуються в єдиному процесі. Звідси випливає те, що психологізм та антипсихологізм (логіцизм) є тільки теоретичними конструкціями, що представляють різні точки зору, а не дійсне мислення як безпосередній процес свідомості.

Продовженням цієї дискусії стала позиція Т. Ліпса, який не акцентує на нормативності логіки, вбачаючи її очевидність: ми і так правильно мислимо, оскільки ми мислимо. Людське мислення здійснюється за природними законами самого мислення [7]. Ліпс позначав логіку як «фізику мислення», процес якого відбувається у психіці. Тому логіка є «особливою дисципліною психології». А чиста психологія об'єднує всі науки про дух. Відмінність логіки від психології в тому, що логіка досліджує різницю між знанням та помилкою, надаючи перевагу знанню, а психологія досліджує обидва ці процеси як рівнозначні для психіки. Формальний підхід до знання в логіці є априорним. У контексті цієї відмінності логічного та психічного Ліпс розрізняє зміст відчуття та предметний зміст свідомості [Там само]. Виходячи з необ-

хідності врахування предметного змісту в логіці, Ліппс поділяє судження на формальні (незалежні від змісту структури) та матеріальні, які є окремими актами дійсного процесу отримання знання. Предметна свідомість і є мисленням, яке відрізняється від рецептивного відчуття. У цьому криється відмінність об'єктивного і суб'єктивного: предметний зміст є об'єктивним, а рецептивне переживання є психічним актом відчуття. Закони мислення є законами предметів, але не відчуттів або переживань свідомості.

Крім того, важливою відмінністю постають також і методи дослідження досвіду та досягнення істини. З точки зору психологізму, істина досягається асоціативно та інтроспективно, що передбачає використання індукції. Особливе значення має історична індукція Й. Хладеніуса, яка використовувалась пізніше у філософії життя В. Дільтея і в подальшому для психологічного тлумачення в аспекті ретроспективної історії суб'єктивного досвіду. Цей метод був представлений як логіка життя. Звісно, висновки мали імовірно істинний характер [14]. З точки зору антипсихологізму, пріоритетним є дедуктивний метод. Психологія і логіка мають протилежні пізнавальні стратегії: логіка – перспективну, психологія – ретроспективну. Це означає і протилежність методів інтроспекції і раціоналізації.

Логіка, як і математика, теоретизує на найвищому рівні абстракції порівняно з дескриптивним рівнем когнітивних наук та комп'ютерними науками. Філософія логіки як метанаука представляє предмет логіки на новому рівні раціональності постнекласичного типу, де поряд з історією, семіотикою та соціологією логіки можливо стає і психологія логіки [15]. Сучасні дослідження з психології силогізму, де досліджуються питання евристичного сприйняття та ефективності, зв'язку первинної уяви та хибного висновку, а також асоціативності у процесі висловлювання, валідності висновків тощо, можуть знайти втілення в комп'ютерних програмах, зокрема з логічного тестування. Набуття особливого значення інтенціональних характеристик думки при міркуванні було прийнято неформальною логікою, яка зосередила увагу на теорії логічних помилок, оцінки прийнятності, релевантності та достатності дискурсивних аргументів, схем аргументації [16]. Схеми аргументації своєю чергою почали використовуватись у ШІ для розроблення комп'ютерних програм із метою аналізу, оцінки та побудови аргументів природної мови.

Висновки. Отже, проблема психологізму в логіці виникає на тлі зміни парадигм самої логіки як науки – парадигм класичного, некласичного та постнекласичного типу [17]. У цих парадигмах одним із важливих чинників виступає фактор ідеалізації, який змінюється з прагматизацією, інтенціональністю та залученнями соціально-аксіологічних контекстів щодо предмета логіки. У класичній парадигмі логіка розуму розумілась відповідно до логіки

світу, яка уявлялась об'єктивною й отриманою у гносеологічній дистанційності мислення та об'єктів пізнання. Традиційна та класична (математична) логіка поставала як основа класичної раціональності, де здібність до логічного мислення розумілась як природна даність людини. Завдяки гносеологічному дистанціюванню та об'єктивності логіка залишалась «чистою» від психологічної залежності, абстрактною моделлю щодо психічного життя людини. Натомість неklasична парадигма логіки є підґрунтям неklasичного типу раціональності. Вона основана на класичній логіці, яка надається з розширенням за рахунок модальних логік та альтернативних щодо них інтенціональної логіки, багатозначної логіки та ін. У неklasичній парадигмі втрачають свою силу закони логіки, перш за все закон виключеного третього. Некласична парадигма передбачає необхідність аналізу змісту думки, де сенс пов'язаний з особливостями психічних станів. Це в свою чергу деідеалізує логіку як науку про правильне мислення. Логічне мислення досліджується через соціологіку та когнітивну психологію, доводиться необхідність спеціального навчання, завдяки чому наукова логіка буде відмінною щодо побутового здорового глузду. Постнеklasична парадигма поглиблює інтенціональність та обґрунтовує соціокультурну детермінанту логічного мислення, обумовленість постнеklasичної раціональності гетерогенністю наукових колективних спільнот, необхідність міждисциплінарних досліджень, риторики тощо. Значення психологічних причин посилюється, але без підпорядкування логіки щодо психології, як це було характерно для психологізму. Унаслідок цього здійснюється експлікація логіки в різних наукових галузях, виникають нові дисципліни, такі як філософія логіки, семіотика логіки, соціологія логіки, лінгвістика логіки та психологія логіки. Таким чином, розвиток аргументації з проблематики співвідношення логіки та психології призводить до формування нової галузі наукового знання, поширює предмет логіки та уточнює специфічні характеристики цих наук.

ЛІТЕРАТУРА

1. Frege G. Grundlagen der Arithmetik. Eine logisch mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl. Breslau: Verlag von Wilhelm Koenig, 1884. 119 s. URL: https://archive.org/details/bub_gb_pjzrPbOS73UC/page/n137/mode/2up (дата звернення: 12.01.2026).
2. Husserl E. Logische Untersuchungen. Erster Band: Prolegomena zur reinen Logik. E. Holenstein (ed.), Husserliana XVIII, The Hague : Nijhoff. 1975. 343 s.
3. Mill J. S. A System of Logic Ratiocinative and Inductive: Being a connected view of the Principles of Evidence and the Methods of Scientific Investigation. In 2 vol. Vol. I. London : John W. Parker, West Strand, 1843. 580 p. URL: <https://archive.org/details/systemoflogicrat01millrich/page/580/mode/2up> (дата звернення: 09.01.2026).

4. Mill J. S. An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy and the Prinzipal Philosophical Questions Discussed in his Writings. 2 ed. London : Longmans, Green, and Co., 1865. 561 s. URL: <https://archive.org/details/examinationofsir00mill/page/n573/mode/2up> (дата звернення: 19.12.2025).
5. Wundt W. Logik: eine Untersuchung der Prinzipien der Erkenntnis und der Methoden-Wissenschaftlicher Forschung. In drei Bände. Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, 1880. 603 s. URL: <https://www.unav.es/gep/WundtLogik1880.pdf> (дата звернення: 28.12.2025).
6. Kusch M. Psychologism. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.). 2024. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2024/entries/psychologism/> (дата звернення: 22.09.2025).
7. Lipps T. Inhalt und Gegenstand. Sitzungsberichte der philosophisch-pholologischen u. d. historischen Klasse der Königloch-Bazerischen Akademie der Wissenschaften zu München, Jahrgang 1906. URL: https://www.gleichsatz.de/b-u-t/begin/lipps/LT_inhalt1.html (дата звернення: 09.12.2025).
8. Lipps T. Grundzüge der Logik. Hamburg and Leipzig: Verlag von Leopold Voss., 1983. 234 s. URL: <https://archive.org/details/grundzgederlo00lipp/page/n9/mode/2up> (дата звернення: 08.01.2026).
9. Boole G. The mathematical analysis of logic, being an essay towards a calculus of deductive reasoning. Cambridge-London : Macmillan, 1847. 82 s. URL: <https://dn720004.ca.archive.org/0/items/mathematicalanal00booluoft/mathematicalanal00booluoft.pdf> (дата звернення: 11.01.2026).
10. Boole G. An investigation of the laws of thought, on which are founded the mathematical theories of logic and probabilities. London ; Cambridge : Macmillan, 1854. 441 s. URL: https://archive.org/details/bub_gb_DqwAAAAAaCAAJ (дата звернення: 10.01.2026).
11. Kneale W. Boole and the Revival of Logic. *Mind*. 1948. Vol. 57, № 226. P. 149–175. URL: <https://www.jstor.org/stable/2250689> (дата звернення: 05.01.2026).
12. Lukasiewicz J. O sylogistyce Arystotelesa (On Aristotle's syllogistic). *Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejetności*. 1939. Vol. 44. P. 220–227. doi: <https://doi.org/10.2307/2267863>.
13. Юркевич О. М. Рациональність аргументації: логічні правила та значення. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, соціологія, політологія*. 2021. № 1 (48). С. 70–81. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224759>.
14. Юркевич О. М. Герменевтична логіка : монографія. Riga : Lambert Academic Publishing, 2018. 93 с.
15. Johnson-Laird P. N. The Psychology of Syllogisms. *Cognitive Psychology*. 1978. № 10. P. 64–99. URL: <https://modeltheory.org/papers/1978syllog.pdf> (дата звернення: 14.01.2026).
16. Blair J. Informal Logic and Logic. *Informal Logic and Argumentation Theory*. Białystok, 2009. P. 47–67. doi: https://doi.org/10.1007/978-94-007-2363-4_10.
17. Райхерт К. В. Логіка та (пост)(не)класична раціональність. *Інтегративна антропология*. 2015. № 2. С. 20–22. URL: http://files.odmu.edu.ua/anthropology/2015/02/a152_19.pdf (дата звернення: 10.12.2025).

REFERENCES

1. Frege, G. (1884). *Grundlagen der Arithmetik. Eine logisch mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl*. Breslau: Verlag von Wilhelm Koebner. URL: https://archive.org/details/bub_gb_pjzrPbOS73UC/page/n137/mode/2up
2. Husserl, E. (1975). *Logische Untersuchungen. Erster Band: Prolegomena zur reinen Logik*. E. Holenstein (ed.), *Husserliana XVIII*, The Hague: Nijhoff
3. Mill, J. S. (1843). *A System of Logic Ratiocinative and Inductive: Being a connected view of the Principles of Evidence and the Methods of Scientific Investigation*. In 2 vol. Vol. I. London: John W. Parker, West Strand. URL: <https://archive.org/details/systemoflogicrat01millrich/page/580/mode/2up>
4. Mill, J. S. (1865). *An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy and the Prinzipal Philosophical Questions Discussed in his Writings*. 2 ed. London: Longmans, Green, and Co. URL: <https://archive.org/details/examinationofsir00mill/page/n573/mode/2up>
5. Wundt, W. (1880). *Logik: eine Untersuchung der Prinzipien der Erkenntnis und der Methoden-Wissenschaftlicher Forschung*. In drei Bände. Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke. URL: <https://www.unav.es/gep/WundtLogik1880.pdf>
6. Kusch, M. (2024). *Psychologism*. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2024/entries/psychologism>
7. Lipps, T. (1906). *Inhalt und Gegenstand*. *Sitzungsberichte der philosophisch-psychologischen u. d. historischen Klasse der Königl. Bayerischen Akademie der Wissenschaften zu München, Jahrgang*. URL: https://www.gleichsatz.de/b-u-t/begin/lipps/LT_inhalt1.html
8. Lipps, T. (1983). *Grundzüge der Logik*. Hamburg and Leipzig: Verlag von Leopold Voss. URL: <https://archive.org/details/grundzgederlo00lipp/page/n9/mode/2up>
9. Boole, G. (1847). *The mathematical analysis of logic, being an essay towards a calculus of deductive reasoning*. Cambridge-London: Macmillan. URL: <https://dn720004.ca.archive.org/0/items/mathematicalanal00booluoft/mathematicalanal00booluoft.pdf>
10. Boole, G. (1854). *An investigation of the laws of thought, on which are founded the mathematical theories of logic and probabilities*. London-Cambridge: Macmillan. URL: https://archive.org/details/bub_gb_DqwAAAAAcAAJ
11. Kneale, W. (1948). *Boole and the Revival of Logic*. *Mind*, 57, 226, 149–175. URL: <https://www.jstor.org/stable/2250689>
12. Lukasiewicz J. (1939). *O sylogistyce Arystotelesa (On Aristotle's syllogistic)*. *Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejetności*. Vol. 44. Pp. 220–227. doi: <https://doi.org/10.2307/2267863> [in Polish].
13. Yurkevych, O. M. (2021). *Ratsjonalist argumentacii: logichni pravyla ta znachennia*. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: filosofii, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 1(48), 70–81. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224759> [in Ukrainian].

14. Yurkevych, O. M. (2018). *Hermenevtychna logika: monografiia*. Riga: Lambert Academic Publishing [in Ukrainian].
15. Johnson-Laird, P. N. (1978). The Psychology of Syllogisms. *Cognitive Psychology*, 10, 64–99. URL: <https://modeltheory.org/papers/1978syllog.pdf>
16. Blair, J. (2009). Informal Logic and Logic. *Informal Logic and Argumentation Theory*. Białystok, 47–67. doi: https://doi.org/10.1007/978-94-007-2363-4_10
17. Raihert, K. V. (2015). Logika ta (post)(ne)klasychna ratsionalnist. *Integratyvna antropologiya*, 2, 20–22. URL: http://files.odmu.edu.ua/anthropology/2015/02/a152_19.pdf [in Ukrainian].

Yurkevych Olena Mykolaivna, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Philosophy of the Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine

PHILOSOPHY OF LOGIC: PROBLEM OF DEMARKATION LOGIC AND PSYCHOLOGY

The article is dedicated to the problem of psychology in logic, which flows into the relevant subject of logic. Argumentation from the perspective of psychologism and antipsychologism is followed. The connection between the problems of psychology in logic and the change in logical paradigms in the history of logic is revealed. The position of the philosophy of logic on the metalogical level indicates the methodological importance of nutrition for the demarcation of logic and psychology in the formation of different types of rationality and logic of psychology.

Keywords: *logic, psychology, psychologism, antipsychologism, logical paradigm, types of rationality, logic of psychology.*

Статтю подано / Submitted: 05.01.2026

Доопрацьовано / Revised: 15.01.2026

Схвалено до друку / Accepted: 10.02.2026

Опубліковано / Published: 06.05.2026

